ҒТАХР 02.41.21 https://doi.org/10.48010/2026.4/1999-5911.03

ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДАҒЫ ХАЛЫҚ БІЛІМІ: ЭПИСТЕМОЛОГИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

[1]С.Г. Акапова, [2]М.С. Саркулова, [3]Х.А. Шимшек, [4]У.У. Аймбетова*
[1,2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан)
[3]Кастамону университеті (Кастамону, Түркия)
[4]Астана халықаралық университеті (Астана, Қазақстан), «Ұлытау» ұлттық тарихи-мәдени және табиғи музей қорығы (Ұлытау, Қазақстан)
[1]akapovasaya@gmail.com, [2]sarkulovamanifa@gmail.com, [3]simsekahmet@hotmail.com, [4]aim_bat@mail.ru

[1]S. Akapova, [2] M. Sarkulova, [3]H. Shimshek, [4]U. Aimbetova,
[1,2]L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)
[3]Kastamonu University (Kastamonu Turkey)
[4]Astana International University (Astana, Kazakhstan), National Historical, Cultural and Natural Reserve-Museum «Ulytau» of the CC MCI RK (Ulytau, Kazakhstan)
[1]akapovasaya@gmail.com, [2]sarkulovamanifa@gmail.com, [3]simsekahmet@hotmail.com, [4]aim_bat@mail.ru

Сілтеме: Акапова С.Г., Саркулова М.С., Шимшек Х.А., Аймбетова У.У. Дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімі: эпистемологиялық және философиялық талдау // *Әл-Фараби*. – 2026. – Т. 24. № 4(96). – 31- 44 бб.

Аңдатпа. Мақалада дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімнің эпистемологиялық және философиялық негіздері қарастырылады. Зерттеуде халық білімі қарапайым тұрмыстық тәжірибелердің жиынтығы ғана емес, рулық жад, қоғамдық сана, әлеуметтік нормалар, салт-дәстүрлік тәжірибе және тіл арқылы қалыптасқан, ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келген біртұтас танымдық, эпистемалық жүйе ретінде пайымдалады. Зерттеудің теориялық негізін этнограф Халел Арғынбаевтың ғылыми еңбектері мен құнды мұрасы құрайды. Оның отбасы институты, неке дәстүрлері, туыстық жүйе мен мал шаруашылығына қатысты халықтың жинақтаған тәжірибесіне негізделген іргелі еңбектері қазақтың дәстүрлі әлемін тарихи реконструкциялаудың маңызды дереккөзі ретінде қарастырылады. Зерттеу барысында құрылымдық-функционалдық талдау, герменевтикалық және салыстырмалы-типологиялық әдістер пайдаланылды. Талдау нәтижесінде халық білімін сипаттаудың үш негізгі өлшемі анықталды: прагматикалық, әлеуметтік нормативтік және онто-космологиялық. Жеті ата институты білімнің шынайылығын айқындайтын құрал ретінде қызмет етеді, ал ырым-тыйымдар мен салт-дәстүрлер танымдық формалар, шежіре болса ұжымдық жадының ерекше бір көрінісі деп саналады. Зерттеу дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімінің біртұтас эпистемалық жүйе болғанын көрсетіп, Халел Арғынбаев мұрасының осы жүйені тарихи-философиялық тұрғыдан зерделеудегі маңызын айқындайды.

*Автор-корреспондент: У.У. Аймбетова, aim_bat@mail.ru

Түйін сөздер: халық білімі, эпистемология, дәстүрлі қоғам, Халел Арғынбаев, шежіре, жеті ата, халықтық медицина, қазақ философиясы.

Кіріспе

Кез келген этностың дәстүрлі мәдениеті ғасырлар бойы жинақталған таным тәжірибесін өз бойында сақтайды. Алайда академиялық ғылымда, оның ішінде эпистемология мен мәдениет философиясында, бұл тәжірибені зерттеу ұзақ уақыт еуропацентристік парадигма ықпалында болды. Соның нәтижесінде халықтық таным жүйесі көбіне алғышарт, ғылымға дейінгі таным сатысы немесе тарихи артта қалушылықтың белгісі ретінде сипатталып келді. Постколониалдық зерттеулер мен когнитивтік антропологияның қазіргі дамуы дәстүрлі халық біліміне қатысты бұрынғы таптаурын көзқарастарды түбегейлі қайта қарауға мүмкіндік берді. Бүгінгі академиялық ортада халықтық танымның жай ғана тұрмыстық дағдылар емес, өзіндік ішкі логикасы, ақиқатты тексеру тетіктері мен ақпаратты сақтап жеткізу арналары қалыптасқан тұтас эпистемалық жүйе екені толық мойындалды [1, 38 б; 2, 61 б.]. Аталған жүйе қоршаған ортамен, әлеуметтік құрылыммен және рухани онтологиямен тығыз байланыста дамып, көшпелі өркениеттің өміршеңдігін қамтамасыз еткен негізгі интеллектуалдық тірек қызметін атқарды.

Халық білімінің эпистемологиялық табиғаты оның қалыптасуы, тексерілуі және ұрпақтан ұрпаққа берілу тетіктерінің бірлігінен көрінеді. Жазба дәстүрі шектеулі болған ауызша мәдениетте осы үш үдеріс бір-бірінен ажырамайды, олар тіл, рәсім және әлеуметтік институт арқылы бір мезгілде жүзеге асады. Нақ осы тұтастық дәстүрлі білімнің эпистемологиялық табиғатын айқындайды.

Соңғы онжылдықтарда Ф. Беркес дәстүрлі білімді өзара байланысқан «білім-тәжірибе-наным» ретінде сипаттады [3, 16-18 бб]. Бұл тұжырым қазақ қоғамындағы халық білімін де тұтас эпистемалық жүйе ретінде пайымдауға мүмкіндік береді.

Қазақ мәдениетінің аясындағы күрделі эпистемологиялық мәселені ашудың басты ғылыми кілті профессор Халел Арғынбаевтың (1924-1998) іргелі мұрасында жатыр деуге негіз бар. Ол қазақ халқының неке институтын, әдет-ғұрыптар мен мен салт дәстүрлердің мазмұндық құрылымын, туыстық қатынастар жүйесі мен есімге қатысты тілдік тыйымдардың әлеуметтік-реттеушілік рөлін, XIX ғасырдағы қазақ қоғамының институционалдық ерекшеліктерімен қатар, мал ауруларын емдеудегі халықтық ветеринария мен дәстүрлі медицинаның тәжірибесін де кешенді түрде терең зерделеді. Оның мұрасы этнографиялық деректерді жинақтаумен ғана шектелмей, олардың философиялық және эпистемологиялық мәнін ашуға мүмкіндік береді [4, 101 б].

Зерттеудің өзектілігі дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімінің көбіне этнографиялық дерек ретінде қарастырылып, оның эпистемологиялық табиғатының жеткілікті деңгейде ашылмауымен байланысты. Халық білімін тұтас танымдық жүйе ретінде философиялық тұрғыдан зерделеу қазақ дүниетанымының рационалдық негіздерін айқындауға мүмкіндік береді. Осыған

байланысты Халел Арғынбаевтың ғылыми мұрасын философиялық тұрғыдан қайта зерделеу өзекті болып табылады.

Зерттеудің басты мақсаты – дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімінің эпистемологиялық негіздерімен қатар, оның қалыптасуы, сақталуы және ұрпақтан-ұрпаққа берілу тетіктерін ұлттық этнография ғылымының ірге тасын қалаған Халел Арғынбаевтың ғылыми еңбектері мен этнографиялық материалдары арқылы философиялық тұрғыдан кешенді саралау. Халық білімін жекелеген тұрмыстық дағдылардың жиынтығы ретінде ғана емес, рутайпалық жады, әлеуметтік нормалар, салт-дәстүрлік тәжірибелер және тілдік кодтар арқылы қалыптасқан тұтас эпистемалық жүйе ретінде қарастырып, Арғынбаевтың этнографиялық мұрасы негізінде алғаш рет философиялық тұрғыдан қайта зерделенуін ғылыми жаңалығы ретінде көрсетуге болады.

Осы бағыттағы зерттеулерді бірнеше топқа жіктеуге болады. Классикалық этнографияда Х. Арғынбаевтың мұрасы маңызды орын алады. Оның неке дәстүрі, туыстық жүйе және халық біліміне арналған зерттеулері [5, 331 б; 6, 172 б] дәстүрлі қоғамның әлеуметтік институттары мен танымдық құрылымын ашуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар философиялық және мәдениеттанулық еңбектерде қазақ дүниетанымының мифологиялық, адамгершілік және эстетикалық қырлары қарастырылған [7, 12 б.; 8, 228 б.; 9, 15 б.]. Соңғы жылдары шежіре, туыстық қатынастар, жеті ата институты, жерлеу ғұрпы мен ырымдарға арналған зерттеулер де кеңейді [10, 7 б.; 11, 13 б.; 12, 870 б.]. Дегенмен аталған еңбектерде бұл құбылыстар көбіне жеке-жеке талданып, оларды халық білімінің тұтас эпистемалық жүйесі ретінде философиялық тұрғыдан қарастыру жеткілікті деңгейде жүзеге аспаған. Осыған байланысты мақаланың басты міндеті – этнографиялық деректерді біртұтас танымдық жүйе аясында пайымдау арқылы осы олқылықтың орнын толықтыру.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеудің әдіснамалық негізін өзара толықтырушы бірнеше тәсіл құрайды. Зерттеудің дереккөздік қорына Арғынбаевтың төрт іргелі еңбегін жатқызуға болады. Олар мал ауруларын емдеудегі халықтық тәжірибеге арналған монографиясы [13, 3-6 бб.], отбасылық салт-дәстүрлерге арналған зерттеуі [14, 98-106 бб.], туыстық жүйе мен есімге тыйым салу дәстүрін зерттеген еңбегі [15, 40 б.], сондай-ақ XIX ғасырдағы қазақ қоғамы туралы ұжымдық зерттеуді көрсетуге болады [16, 3-4 бб]. Аталған еңбектер заманауи философиялық, мәдениеттанулық және этнографиялық зерттеулермен толыға түскен. Зерттеу нысаны ретінде жеке этнографиялық фактілер, мәліметтер ғана емес танымдық үдеріс яғни пайымдау, анықтау, тексеру, сақтау және жеткізу сияқты әрекеттері назарға алынды. Әрбір этнографиялық деректер, ақпараттар осы әрекеттер тұрғысынан қайта қарастырылып, мағыналық категорияға топтастырылды.

Бірінші тәсіл негізінде құрылымдық-функционалдық талдау қолданылып, мәдени құбылыстар олардың қоғамдағы қызметі тұрғысынан қарастырылды. Осы негізде неке институты, туыстық жүйе, шаруашылық тәжірибесі және

жерлеу-еске алу дәстүрлері халықтық білімді сақтап, жеткізетін әлеуметтік институттар ретінде талданды.

Екінші тәсіл философиялық герменевтика материалдық мәдениет нысандарының дүниетанымдық және символдық мағынасын ашуға мүмкіндік берсе, ал семиотикалық талдау арқылы заттар мен рәсімдердің артындағы танымдық кодтар айқындалды.

Үшінші тәсілге тарихи-философиялық реконструкция мен әлеуметтік жад тұжырымдамасы ауызша мәдениет жағдайында білімнің тілде, шежіреде, салт-дәстүрде және күнделікті тәжірибеде сақталу тетіктерін талдауға негіз болды.

Төртінші тәсіл ретінде салыстырмалы-типологиялық талдау қазақтың халық білімін Орталық Азиядағы өзге көшпелі халықтардың дәстүрлерімен салыстырып, оның ортақ және ерекше белгілерін анықтауға мүмкіндік берді.

Дәстүрлі білімнің шынайылығы тәжірибелік нәтиже, ұжымдық бақылау және беделге сүйену сияқты верификация тетіктері арқылы бағаланды. Әрбір этнографиялық дерек осы өлшемдер негізінде талданды.

Аталған тәсілдердің жиынтығы халық білімін сыртқы ғылыми сипаттамасы мен ішкі мәдени логикасының бірлігінде қарастыруға мүмкіндік берді. Бұл ұстаным Халел Арғынбаев еңбектерінің зерттеу әдісіне де тән.

Халық білімінің жіктелуі: үш өлшемді жүйе

Халел Арғынбаев еңбектері мен заманауи зерттеулерді жүйелі талдау дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімі өзара байланысты үш негізгі өлшемнен тұратын тұтас жүйе құрайтынын көрсетті. Аталған жіктеу Ф. Беркес ұсынған «білім-тәжірибе-таным» кешенінің деңгейлерімен мағыналық тұрғыдан үндеседі, бірақ қазақ этномәдени материалының өзіндік ерекшелігіне қарай қайта құрылды [3, 16-18 бб.]

1-сурет – Дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімінің үш өлшемді эпистемалық жүйесі

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

Прагматикалық немесе экологиялық-шаруашылық білім, «Традиционная культура жизнеобеспечения казахов» ұжымдық зерттеуде Х.Арғынбаев халық медицинасы мен мал ауруларын емдеудегі халық тәжірибесіне арналған бөлімінде [6, 184 б., 200 б.] айқын көрініс табады. Халық денсаулығын сақтаумен қатар, төрт түлік, мал ауруларын ветеринарлық хирургия, фитотерапия мен карантиндік шараларды жан-жақты қамтыған бай тәжірибе жүйесі жан-жақты сипатталған. Ғалым осы тәжірибенің дәрі-дәрмек жинағымен шектелмейтінін, ауру белгісін дәл ажырату, паразиттік жұқпаларды ерте кезеңде анықтау, карантиндік шараларды тиімді ұйымдастыру қабілетін қамтитынын дәлелдейді. Маусымдық көш жүйесі жайылымның табиғи қалпына келуіне мүмкіндік беріп, жердің тозуы мен індеттің таралуын азайтты. Қазіргі экология ғылымы мұндай айналмалы жайылым жүйесінің тиімділігін мойындады. Осылайша, халықтық тәжірибе ғасырлар бойы жинақталып, тексерілген рационалды білім жүйесі ретінде қалыптасты.

Әлеуметтік-нормативтік білім, дәстүрлі қоғамдағы кең таралған әрі жүйелі білім формаларының бірі. Адамдардың өзара туыстық қатынастары, қандай міндет пен хақ бар екенін, некеге тұрудың шегі мен оны бұзу жазасын, билер шешімдерінің заңды негізін жеті ата мен шежіре, туыстық терминология, адат нормасы және билер тәжірибесі айқындады. Халел Арғынбаевтың некелік зерттеулерінде [5, 331 б] салт-жоралардың жай мәдени безендіру құралы емес, қоғамдық мойындаудың, міндеттерді бөлудің және ұжымдық жадты бекітудің тетігі екені жан-жақты ашылды. Туыстық жүйе мен үлкендердің есімін тікелей атамау дәстүрінің зерттелуі [15, 40 б.] осы білімнің тілде және күнделікті мінез-құлықта бекуін нақты көрсетеді.

Онто-космологиялық білім дәстүрлі дүниетанымның метафизикалық қабатын ашады. Тәңіршілдіктен исламдық дүниетанымға дейінгі тарихи даму жолынан өткен бұл танымдық жүйе аруақ, Жер-Ана, Тәңір ұғымдары арқылы адамның дүниедегі орнын, уақыт пен өмірдің мәнін, өлім мәселесін түсіндірді.

Жерлеу мен еске алу рәсімдері осы дүниетанымның құрамдас бөлігі. Қазақтың жерлеу салты [12, 870 б.] тірілер дүниесінен бақилық дүниеге өтудің реттелген өткелі ретінде сипатталады. Қырқы, жүзі, жыл асы тәрізді еске алу кезеңдері адамды уақыт пен мәңгілік туралы белгілі бір түсінікке бағыттады. Аруаққа сыйыну, бабалар рухын құрметтеу тек діни әрекет емес, ұрпақтар сабақтастығының бір буыны ретінде танытатын дүниетанымдық тетік қызметін атқарды. Өлім туралы түсінік адамның жеке өмірін ұжымдық жадпен, әлемнің тұтастығымен байланыстыратын онто-космологиялық білімнің құрамдас бөлігіне айналды. Сонымен қатар, осы дүниетанымның маңызды құрамдас бөлігі халықтық астрономия мен халық күнтізбесі болды. Үркер, Темірқазық, Шолпан сияқты аспан денелерін бақылау арқылы жыл мезгілдері, көш уақыты мен шаруашылық кезеңдері анықталды, ал мүшел жүйесі мен Наурыз табиғи және ғарыштық ырғаққа негізделген уақыт түсінігін қалыптастырды. Сондықтан дәстүрлі қазақ дүниетанымында уақыт сызықты емес, циклді сипатқа ие болды: жыл мезгілдерінің ауысуы, мал төлдеу уақыты, маусымдық көш өзара сабақтасып, адам өмірі табиғат

ырғағымен үйлестірілді. Жылдық мерекелік цикл, әсіресе Наурыз осы үйлесімді бекітіп, ұжымдық жадты жыл сайын жаңғыртып отырды [6, 175 б.].

Жеті ата: эпистемалық институт ретінде

Жеті ата институтын тек некелік қатынастарды реттейтін тетік деп бағалау жеткіліксіз. Ол, ең алдымен, халықтық білімді сақтау мен тексерудің әлеуметтік-эпистемалық институты қызметін атқарды. Н. Әлімбайдың зерттеуінде [10, 7-9 бб.] жеті ата шежіресін білу неке реттеумен қатар, демографиялық қауіпсіздікті, қауымдық тұтастықты және тарихи жадты сақтауға ықпал еткені көрсетіледі. Екі адамның шыққан тегі мен арғы аталарын салыстыру арқылы олардың туыстық қатынас деңгейі анықталып, неке құру мүмкіндігі анықталады. Ал шежірені көпшілік алдында айту барысында қателіктердің бірден анықталуы бұл жүйенің қоғамдық бақылауға негізделгенін көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, шежіре тарихи жадты сақтаудың дәстүрлі құралы ғана емес, туыстық байланыстарды анықтауға рұқсат етілген және тыйым салынған қатынастарды ажыратуға мүмкіндік беретін ұжымдық бақылауға ашық эпистемалық жүйе қызметін атқарады.

Туыстық атауларды (апа, аға, іні, келін, жеңге, жезде, құда) семиотикалық тұрғыдан зерделеу [17, 86 б.] тіл мен білімнің өзара тығыз астарласып жатқандығын айқын көрсетеді. Бұл ұғымдар туыстық байланысты ғана емес, әлеуметтік мінез-құлық қағидасын, сыйластық пен жауапкершілік деңгейінде айқындады. Мысалы, «жеңге» сөзінде жылы әрі қалжыңға негізделген еркін қатынас сезілсе, «құда» сөзі салмақты сыйластық пен ресми дистанцияны меңзейді. Осылайша бұл атаулар жиынтығы емес, әлеуметтік қатынастарды ретке келтіретін нұсқаулық қызметті атқарады.

Некелік салт-дәстүрлер де осындай эпистемалық жүкетемені арқалайды. Х.Арғынбаев талдаған құда түсу, қалың мал, беташар секілді салт жоралғылар екі рудың арасындағы келісімді қоғам алдында бекітіп, жаңа отбасының мәртебесін заңдастырды [14, 108; 170 бб.]. Әрбір рәсім қатысушыларға олардың жаңа міндеттері мен құқықтарын айқын ұғындырып, ұжымдық жадыға жазылды. Салт рәсімнің көпшілік алдында, белгілі тәртіппен өтуі оны барша жұрт құптайтын әрі мойындайтын әрекетке айналдырды.

Ырым мен салт-жора: когнитивтік нысандар ретінде

Ырымды жай ғана ырымшылдық немесе көнеден қалған наным-сенімнің сарқыны деп бағалаудан аулақ болған жөн. Ырым зерттеулерде «халықтық педагогиканың тұрмыстық ережесі» әрі «заңнан бұрынғы заң» ретінде сипатталды [18, 29-30 бб]. Ырым адамға дүниедегі қауіпті, дұрыс және игі құбылыстар туралы нені білу керектігін реттеп, ұрпақтан ұрпаққа оңай берілетін қысқа нысанда бекіді. Тыйымдар мен өсиеттік қағидалар бала жасынан күнделікті әрекетке енгізіліп, дүниедегі қауіпті немесе игілікті жағдайды теориялық дәлелсіз-ақ тануға үйретеді. Осы тұрғыдан ырым ауызша мәдениеттегі үлкен тәжірибені бір ауыз сөзге сыйғызған жад формуласы, яғни практикалық тексеруден өткен эмпирикалық жинақтаудың ықшам түрі болып шығады.

Осылайша, ырым халықтық білімнің рационалды тәжірибесін ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін когнитивтік құрал қызметін атқарды. Оның мәні наным-сенімде ғана емес, ұзақ уақыт бойы тәжірибеде сұрапталған білімді сақтап, әлеуметтік тәжірибеге енгізуінде жатыр.

Халықтық медицина: рационалдылық пен сенімнің синтезі

Арғынбаев еңбектерінде қазақтың халық медицинасының ғасырлар бойы жинақталған тәжірибелік білімге негізделген тұтас емшілік жүйесі болғаны баяндалады. Көшпелі қоғамда адам денсаулығын сақтауда тәуіптер, оташылар, сынықшылар және шөппен емделушілер маңызды рөл атқарған. Емдеу барысында дәрілік өсімдіктермен қатар жануар өнімдері кеңінен қолданылып, ауруды анықтау, емдеу және алдын алу халық тәжірибесіне сүйене отырып жүзеге асырылған. Сонымен қатар халық медицинасы Шығыс медицинасының, әсіресе Ибн Сина дәстүрінің ықпалын да бойына сіңіріп, рационалды тәжірибе мен діни-нанымдық түсініктердің сабақтастығы негізінде дамыды [6, 184-185 бб].

Халықтық емшілік тәжірибесінің маңызды құрамдас бөлігі халықтық ветеринария болды. Арғынбаевтың мал ауруларын емдеуге арналған еңбегі [13, 3 б.] ветеринарлық тәжірибенің жинағы ғана емес, дәстүрлі таным жүйесінің рационалдық деңгейін айқын көрсететін маңызды дереккөз болып табылады. Еңбекте топалаң, маңқа, аусыл, мандам тәрізді ауыр індеттердің белгілерін ажыратудың халықтық тәсілдері, карантиндік шаралар және фитотерапиялық емдеу әдістері жан-жақты сипатталған. Ауру малды оқшаулау, өлексені белгілі тәртіппен жою, жайылымды ауыстыру сияқты алдын-алу шараларымен қатар, ермен, жусан, қылша секілді дәрілік өсімдіктер кеңінен қолданылған. Бұл тәжірибенің философиялық мәні емдеу тәсілдерін сипаттаумен ғана шектелмейді. Арғынбаев еңбегін эпистемологиялық тұрғыдан талдау халықтық ветеринарияның ауруды тану, себебін анықтау, алдын алу және емдеу кезеңдерінен тұратын бірізді танымдық алгаритмге сүйенгенін көрсетеді. Себеп-салдарлық байланысты ажырату, профилактиканы емнен жоғары қою және карантинді қоғамдық жауапкершілік ретінде қабылдау дәстүрлі танымның рационалдық негіздерін айқындайды.

Сонымен бірге Арғынбаев еңбектерінде рационалды тәжірибе діни-магиялық түсініктермен қатар өрбиді. Халық емшілері ауруды тек физиологиялық құбылыс ретінде ғана емес, адам, табиғат және қоршаған ортаның өзара байланысы тұрғысынан түсіндірген. Мұндай көзқарас практикалық емдеу нәтижесін жоққа шығармай, керісінше оны дүниетанымдық деңгейде толықтырды. Сондықтан Арғынбаев еңбегі халықтық медицинаның тек емшілік тәжірибесін емес, дәстүрлі қазақ қоғамындағы рационалды таным мен сенімнің өзара сабақтастығын ашатын маңызды дереккөз ретінде бағаланады.

Халықтық астрономия: табиғатты танудың тәжірибелік жүйесі

Қазақтың халық білімі жүйесінің маңызды құрамдас бөлігінің бірі – халықтық астрономия. Зерттеуде көрсетілгендей [6, 178-179 бб.], көшпелі қоғамда

аспан денелерін бақылау тек дүниетанымдық түсінік қана емес, шаруашылық тәжірибесінің ажырамас бөлігі болды. Үркер, Темірқазық, Шолпан және басқа аспан денелерінің қозғалысын бақылау арқылы жыл мезгілдері, көш уақыты, ауа райының өзгерісі мен шаруашылық жұмыстарының реті айқындалды. Уақыт халықтық күнтізбе мен мүшел жүйесі арқылы реттелді. Мұндай білім ұзақ мерзімді бақылау мен тәжірибеге негізделіп, ұрпақтан ұрпаққа ауызша беріліп отырды. Осылайша, халықтық астрономия табиғат пен адам арасындағы байланысты түсіндіретін әрі дәстүрлі танымның эпистемологиялық және рационалдық сипатын айқындайтын маңызды құрамдас бөлігі болды.

Норма, адат және моральдық тәртіп

Дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімін адаттан тыс қарауға болмайды. Адат құқықтық нормалардың жиынтығы ғана емес, ұжымдық тәжірибе мен қоғамдық жадқа негізделген әлеуметтік реттеу жүйесі болды [19, 203-204 бб.]. Би шешімдерінде, сот тәжірибесінде және күнделікті қоғамдық қатынастарда дұрыс, әділ және рұқсат етілген әрекет туралы орныққан түсініктер бекітіліп отырды. Осылайша, дәстүрлі қоғамда білімнің заңдылығы бір ғана дереккөзге тәуелді болмай, дәстүрге, діни ұстанымдарға, ата-баба жады мен қоғамдық мойындауға сүйенді.

Абырой мен ұят қоғамдық бақылаудың реттеуші тетіктерінің бірі ретінде қарастырылады [20, 41 б.]. Тиісті нормаларды меңгеру ақпарат игерумен шектелмей, адам бойында намыс, жауапкершілік және қоғамдық бағалау өлшемдерін бойына сіңіруіне ықпал етті. Сондықтан дәстүрлі қоғамда халық білімі мен адамгершілік нормасы өзара ажырамас бірлікте қалыптасты.

Талқылау

Дәстүрлі қазақ халық білімін сыртқы әсерден тыс жабық жүйе деп санау орынсыз болар еді. Оның ерекшелігі исламдық дүниетанымның ертедегі анимистік және тотемдік түсініктерімен сабақтасуында көрінеді. Жұлдыздар тіршілік иелерінің жаны деген ұғым ислам ортасында да үзілмей жалғасып, өлім мен мәңгілікке деген қатынасты айқындауын тоқтатпады. Қасабек пен Аликенованың зерттеуі [9, 14 б.] қазақ философиясының тамырын тек жазба дәстүрден іздеу жеткіліксіз екенін оның бастауы ауызша сөз өнері мен тіршілік ырғағында жатқанын нанымды дәлелдейді.

Алтаев пен Иманбаеваның зерттеуінде [7, 16 б] дәстүрлі мәдениет бір мезгілде іс-әрекет, норма әрі символ ретінде өмір сүргені атап өтіледі. Дүниені тану іс-әрекет арқылы жүзеге асты, ал тұрмыстық ым-ишараның өзі рухани және символдық мәнге ие болса, қазақ философиясын даналық, түсінік пен тәрбие философиясы ретінде, күнделікті өмірмен, дінмен, өнермен және ауызша мәдениетпен тығыз тоғысқан құбылыс деп сипаттайды [8, 226 б.]. Осы тұрғыдан халық білімінің ерекшелігі айқындала түседі. Ол дүниені сипаттаудан гөрі дүниеде дұрыс бағдар табуға бағытталған. Шынайы білім дерек жинаумен

шектелмей, адамды өлшем, намыс, парыз бен адамдық қадір өрісіне алып кіруі тиіс.

Тұрақты даму мәселелері дәстүрлі қазақтың экологиялық білімінің қазіргі маңызын айқындай түседі. Жер-су атаулары микроклимат, су көздері мен жайылым ерекшеліктері туралы мәліметті сақтайтын мәдени жадтың маңызды бөлігі болды. Қазақстанның «Киелі география» жобасы осы кеңістіктік жадты жаңғыртуға бағытталған [21]. Арғынбаевтың еңбегінде [22, 36 б.] маусымдық жайылым тәртібін сақтау шаруашылық қажеттілігі ғана емес, табиғатқа және келер ұрпаққа деген жауапкершіліктің көрінісі ретінде сипатталады. Бұл ұстаным дәстүрлі қазақ қоғамында экологиялық жауапкершіліктің нормативтік деңгейде орныққанын көрсетіп, қазіргі тұрақты даму қағидаларымен үндеседі. Жаңа экологиялық мәдениеттің тетігін іздеген қазіргі ғылым осы тұрғыдан дәстүрлі таным жүйесінен мол тәжірибе алады.

Халық білімінің философиялық талдауы жад мәселесіне соқпай өте алмайды. А.Сейдімбектің зерттеуі [11, 13 б.] шежірені тек аңғал архаика ретінде қараудан аулақ болуды, оны өзіндік ақиқаттылық, бедел мен берілу өлшемі бар тарихи білімнің ерекше түрі ретінде ұғынауды ұсынады. Шежіредегі генеалогиялық жад адамның тек шыққан тегін ғана емес, оның әлеуметтік орны мен моральдық жауапкершілігін де айқындайды.

Қазақ дүниетанымындағы кеңістік пен уақыт ұғымы бойынша жүргізген зерттеулерде [23, 153; 158 б.] маңызды тұжырым жасалады. Дала кеңістігін тану қазақ үшін тек жер бағдары ретінде ғана емес, адам мен жердің арасындағы терең рухани байланысты беретін онтологиялық дерек ретінде ұғынылды. Дала тек тіршілік ортасы ғана емес, аруақ пен тірінің, өткен мен келешектің тоғысқан қасиетті мекені. Арғынбаевтың еңбектеріндегі жер-су атауларына, жайылымды бөлу мен оны пайдалану тәртібіне қатысты дерек осы онтологиялық байланыстың практикалық көрінісін аша түседі. Жер-Ана ұғымы, бұлақ пен жайлауға, жайылымдарға байланысты жоралары арқылы кеңістіктің сакралды картасы әзірленіп, оны келер ұрпаққа жеткізудің практикалық жолын айқындап берді.

Жинақтап айтқанда, Арғынбаев мұрасы негізінде дәстүрлі қазақ халық білімінің философиялық бастауы үш кілтті идея арқылы ашылады. Біріншісі қанағат, яғни ұтымды шектеу арқылы көшпелі экожүйенің тұрақтылығын қамтамасыз еткен шаруашылық-тұрмыстық философия. Екіншісі жалғастық, яғни ұрпақ арасындағы эстафета ретіндегі білім тұжырымы, мұнда әрбір адам шексіз өмір тізбегінің бір буыны ғана. Үшіншісі үйлесімділік, яғни адам өмірінің табиғат пен ғарыш ырғағымен сәйкестігі, жарасым идеясы. Осы үш идея тілде, рәсімде, шаруашылық тәжірибеде және адат нормасында бір мезгілде жүзеге асады, бұл халық білімінің бөлінбес тұтастығын айқындайды.

Дәстүрлі білім мен қазіргі ғылыми танымның өзара қатынасы бүгінгі эпистемологияда кеңінен талқыланып жүр. Кейбір зерттеушілер дәстүрлі білімді біртұтас әрі дүниетаныммен астасқан құбылыс ретінде, ал ғылыми танымды жіктеуші әрі сандық сипатқа ие тәсіл ретінде қарама қарсы қояды [3, 11-12 бб.]. Дегенмен, бұл ұғымдардың аражігін тым алшақтату жаңсақтыққа

әкеледі. Қазақтың халықтық біліміндегі ветеринарлық сала эмпирикалық бақылауға, себеп-салдарлық байланысты тануға және тәжірибелік тексеруге негізделгендіктен, ол ғылыми танымның айқын белгілеріне ие. Сондықтан айырмашылықты мазмұндық тереңдіктен емес, сыртқы формасына мән беруді назарға алу керек, яғни дәстүрлі білім сандық өлшемге емес, ұжымдық тәжірибе мен ауызша ақпарат алмасып, жадына сақтау үдерісіне сүйенеді. Сондықтан дәстүрлі білімді ғылымға қарсы қоймай, оны ғылыми танымның өзіндік мәдени-тарихи нысаны ретінде тану әлдеқайда дұрысырақ. Бүгінде дәстүрлі жайылым жүйесі мен жер-су атауларына сіңген экологиялық білім Қазақстанның тұрақты даму саясаты үшін де маңызды тәжірибелік мәнге ие [21].

Халел Арғынбаевтың ғылыми тұлғасына тарихнамалық тұрғыдан баға беру өте маңызды. Ол Шоқан Уәлиханов, Әлкей Марғұлан тәрізді ірі тұлғалармен қатар отандық этнография мектебінің іргетасын қалаған қазақ ғылымының көрнекті өкілі. Оның құнды еңбектері көшпелілердің материалдық және рухани мәдениеті «қарабайыр» емес, керісінше, терең тәжірибелік бақылау мен философиялық жинақтаудың күрделі зияткерлік синтезі екенін дәлелдейді. Ол ғылыми деректі жинақтаумен ғана шектелмей, оны халықтың өзін-өзі ұйымдастыруы мен дүниетануының біртұтас мағыналық жүйесіне айналдыра білді, нақ осы оны қазақ этнографиясының беделді тұлғасына айналдырды.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімі жөнінде бірнеше іргелі тұжырым жасауға болады. Халық білімін дербес ауызша даналықтың не тұрмыстық дағдының жиынтығы деп қана сипаттауға келмейді. Ол ру-тайпалық жад, нормативтік тәртіп, рәсімдік практика, тіл және мифологиялық дүниетанымның үйлесімінен туған тұтас, бірақ доктриналдық емес эпистемалық жүйені білдіреді. Жеті ата институты, шежіре, ырым, халықтық астрономия, халық медицинасы, ветеринарлық және экологиялық білім дәстүрлі танымның әртүрлі қырларын айқындайтын өзара байланысты білім құрылымдарын құрайды.

Профессор Халел Арғынбаевтың ғылыми мұрасы дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімін тарихи-философиялық тұрғыдан зерделеудің маңызды дереккөзі болып табылады. Оның отбасы, неке, туыстық жүйе, шаруашылық тәжірибе мен жерлеу-еске алу салтына арналған еңбектері дәстүрлі мәдениеттегі білімнің қалыптасуы, сақталуы және берілу тетіктерін философиялық тұрғыдан пайымдауға мүмкіндік береді.

Дәстүрлі қазақ эпистемасының басты жетістігі «дүниедегі адам» бейнесін қалыптастыруында жатыр, мұнда таным этикадан және табиғат алдындағы жауапкершіліктен ажырамайды. Ветеринарлық тәжірибе, экологиялық мәдениет, ырым мен шежіре рационалдықтың жай утилитарлықтан асып, космологиялық пайымдау деңгейіне жеткенін айғақтайды. Жаһандану мен климаттық дағдарыс тұсында тіршілік ортасымен жарасымды өмірдің қағидатын нақты жинақтаған осы мұраның маңызы арта түспек.

ISSN 1999-5911 (Print)
ISSN 2960-2173 (Online)

Алынған нәтижелер Халел Арғынбаевтың ғылыми мұрасын тарихи-философиялық тұрғыдан одан ірі зерделеу дәстүрлі қазақ қоғамындағы халық білімінің эпистемологиялық ерекшеліктерін тереңірек ашуға мүмкіндік беретінін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

1 Подмаскин В.В. Народные знания как предмет этнографии // Россия и АТР. – 1996. – №2. – С. 37-50.

2 Аубакирова С.С., Ахметова Г.Г., Кожамжарова М.Ж, Дәстүрлі қазақ дүниетанымын зерттеудің эволюциясы // Адам әлемі. – 2023. – № 4 (98). – Б. 59-66.

3 Berkes F. Sacred Ecology: Traditional Ecological Knowledge and Resource Management. – 4th ed. – London; New York: Routledge, 2018. - 394 p.

4 Ахантаева Ә., Ахантаева Г. Қазақтың этнограф ғалымы Халел Арғынбаевтың 4 ірі ғылыми еңбегіне тарихнамалық шолу // Museum.kz. – 2023. – № 4. – Б. 98-104.

5 Argynbaev Kh. Marriage and Marriage Rites Among the Kazakhs in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries // Central Asian Studies. – The Hague: Mouton, 1978. – P. 331-350.

6 Традиционная культура жизнеобеспечения казахов. Очерки теории и истории – Алматы: Ғылым, 1998 - 234 с.

7 Altayev Z., Imanbayeva Z. The values of traditional Kazakh culture // Central Asian Journal of Art Studies. - 2021. - Vol. 6. - № 2. – P. 10-23.

8 Рыскалиев Т.Х., Есенгалиева В.А., Саркулова Г.С., Саркулова М.С. Своеобразие казахской философии // Вестник Карагандинского университета. Серия «История. Философия». – 2023. – №3 (111). – С. 226-235.

9 Касабек А., Аликенова К. Социокультурные истоки казахской философии // Nomothetika: Философия. Социология. Право. – 2016. – Т. 35. – № 3 (224). – С. 13-18

10 Алимбай Н. Семипоколенная экзогамная структура «Жетіата» как община-социум (к проблеме совпадения рода и общины у казахов-кочевников) // Turkic studies journal. – 2020. – Т.2, № 4. – С.7-26.

11 Сейдімбек А. Қазақтың ауызша тарихы: зерттеу. – Астана: Фолиант, 2023. – 728 б.

12 Ахметова Ш. К. Казахские поминки как переход в потусторонний мир // Проблемы археологии, этнографии, антропологии Сибири и сопредельных территорий. – 2024. –Т. 30. – С. 869-873.

13 Арғынбаев Х. Мал ауруларын емдеудегі қазақтың халықтық тәжірибесі туралы. – Алматы: Қазмемауылшарәдеббас, 1963. – 52 б.

14 Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері.- Алматы: Қайнар баспасы, 2005. –216 б.

15 Arghynbaev, Kh. A. The Kinship System and Customs Connected with the Ban on Pronouncing the Personal Names of Elder Relatives among the Kazakhs // Kinship and Marriage in the Soviet Union: Field Studies / ed. by T. Dragadze. – London; Boston: Routledge & Kegan Paul, 1984. – P. 40-59.

16 Артыкбаев, Ж.О. Казахское общество в XIX веке: традиции и инновации / Ж. О. Артыкбаев ; отв. ред.: Х. Аргынбаев, А. Кузембайулы; Центр обществ. наук ЦКО НАН РК. – Караганда: Полиграфия, 1993. – 330 с.

17 Muldagaliyeva A. A., Gumarova Sh. B., Issabayeva B. K., Zhirenshina K.A The socio-cultural functions of Kazakh kinship terms // Asian Social Science. – 2015. – Vol. 11. – №16. – P. 80-87.

18 Yerzhanov Y., Cobanoglu O., Zhanabayeva D. The role of Kazakh yryms-beliefs in the formation of the traditional worldview of the Kazakhs: philosophical and anthropological analysis // Әл-Фараби. – 2022. – № 4. – Б. 28-40.

19 Зиманов С.З. Казахский суд биев: общекультурологическая ценность. – Алматы: Арыс, 2009. – 405 с.

20 Bayram B., Yavuz C. Abyroy from status to contract: social honour in Kazakh culture // Central Asian Survey. – 2026. – Vol. 45. – №1 – P. 41-56.

21 «Ұлттық рухани жаңғыру» ұлттық жобасын бекіту туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 724 қаулысы // [Электрондық ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000724 (қаралған күні: 30.05.2026).

22 Арғынбаев Х. Қазақтың мал шаруашылығы жайында этнографиялық очерк. – Алматы: Ғылым. –1969. – 168 б.

23 Жангалиева А. Р., Жаңабаев Ж. М. Қазақ дүниетанымындағы кеңістік пен уақыт түсініктерінің қалыптасуы // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Тарихи ғылымдар. Философия. Дінтану сериясы. – 2023. – Т. 143, №2. – Б. 152–166.

Transliteration

1 Podmaskin V.V. Narodnye znaniia kak predmet etnografii [Folk knowledge as a subject of ethnography] // Rossiia i ATR. - 1996. - №2. - S. 37-50. (in Russ)

2 Aubakirova S.S., Akhmetova G.G., Kozhamzharova M.Zh. Dasturli qazaq dunietanymyn zertteudin evolyutsiyasy // Adam alemi. – 2023. – № 4 (98). – B. 59-66. (in Kaz)

3 Berkes F. Sacred Ecology: Traditional Ecological Knowledge and Resource Management. - 4th ed. - London; New York: Routledge, 2018. - 394 p.

4 Ahantaeva A., Ahantaeva G. Qazaqtyn etnograf galymy Khalel Argynbaevtyn 4 iri gylymi enbegine tarihnamalyq sholu [Historiographical review of 4 major works of Kazakh ethnographer Khalel Argynbayev] // Museum.kz. - 2023. - № 4. – B. 98-104. (in Kaz)

5 Argynbaev Kh. Marriage and Marriage Rites Among the Kazakhs in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries // Central Asian Studies. - The Hague: Mouton, 1978. - P. 331-350.

6 Traditsionnaya kultura zhizneobespecheniya kazakhov. Ocherki teorii i istorii. – Almaty: Gylym, 1998. – 234 s. (in Russ)

7 Altayev Z., Imanbayeva Z. The values of traditional Kazakh culture // Central Asian Journal of Art Studies. - 2021. - Vol. 6. - № 2. – P. 10-23.

8 Ryskaliyev T., Esengaliyeva V.A., Sarkulova G.S., Sarkulova M.S. On the originality of Kazakh philosophy // Bulletin of the Karaganda University. History. Philosophy Series. - 2023. - No. 3. - P. 226-235. (in Russ)

9 Kasabek A., Alikenova K. Sotsiokulturnye istoki kazakhskoy filosofii [Sociocultural origins of Kazakh philosophy] // Nomothetika: Filosofija. Sociologija. Pravo. – 2016. – T. 35. – № 3 (224). – S. 13-18. (in Russ)

10 Alimbai N. Koshpendiler zheti atasynyn ekzogamdyk-obshchinalyk kurylymy [The exogamous-communal structure of the seven ancestors of the nomads] // Etnografiia. - 2020. - T. 2. - No. 4. - B. 7-26. (in Kaz)

11 Seidimbek A. Qazaqtyn auyzsha tarihy: zertteu- Astana: Foliant, 2023. - 728 b. (in Kaz)

12 Akhmetova S.K. Kazakh Funeral Ceremonies as a Transition to the Other World // Problems of Archaeology, Ethnography, Anthropology of Siberia and Neighboring Territories. - 2024. - Vol. 30. - P. 869-873. (in Russ)

13 Argynbaev Kh. Mal auruların emdeudegi qazaqtyn halyqtyq tazhiribesi turaly [On Kazakh folk practice in treating livestock diseases]. - Almaty: Qazmemauylsharedebas, 1963. - 52 b. (in Kaz)

14 Argynbaev Kh. Qazaqtyn otbasylyq dastүrleri.- Almaty: Қainar baspasy, 2005. –216 b. (in Kaz)

15 Arghynbaev, Kh. A. The Kinship System and Customs Connected with the Ban on Pronouncing the Personal Names of Elder Relatives among the Kazakhs // Kinship and Marriage in the Soviet Union: Field Studies / ed. by T. Dragadze. – London; Boston: Routledge & Kegan Paul, 1984. – P. 40-59.

16 Artykbaev, Zh.O. Kazahskoe obshhestvo v XIX veke: tradicii i innovacii / Zh. O. Artykbaev; otv. red.: Kh. Argynbaev, A. Kuzembajuly; Centr obshhestv. nauk CKO NAN RK. – Karaganda: Poligrafija, 1993. – 330 s. (in Russ)

17 Muldagaliyeva A. A., Gumarova Sh. B., Issabayeva B. K., Zhirenshina K.A The socio-cultural functions of Kazakh kinship terms // Asian Social Science. – 2015. – Vol. 11. – №16. – P. 80-87.

18 Yerzhanov Y., Cobanoglu O., Zhanabayeva D. The role of Kazakh yryms-beliefs in the formation of the traditional worldview of the Kazakhs: philosophical and anthropological analysis // Әл-Фараби. – 2022. – № 4. – Б. 28-40.

19 Zimanov S.Z. Kazakhskiy sud biev: obshchekulturologicheskaia tsennost [The Kazakh court of biys: general cultural value]. - Almaty: Zheti zharghy, 2009. - 248 s. (in Russ)

20 Bayram B., Yavuz C. Abyroy from status to contract: social honour in Kazakh culture // Central Asian Survey. – 2026. – Vol. 45. – №1 – P. 41-56.

21 «Ulttyq ruhani zhangyru» ulttyq zhobasyn bekitu turaly: Qazaqstan Respublikasy Ukimetinin 2021 zhylgy 12 qazandagy № 724 qaulysy [On approval of the national project «National Spiritual Revival»] // [Elektrondyq resurs] URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000724 (qaralgan kuni: 30.05.2026). (in Kaz)

22 Arghynbaev, Kh. Qazaqtyn mal sharuashylygy zhajynda etnografialyq ocherk. – Almaty: Gylym. –1969. – 168 b. (in Kaz)

23 Zhangaliyeva A., Zhanabayev Zh.M. Formation of concepts of space and time in the Kazakh worldview // Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Historical Sciences. Philosophy. Religion Series. - 2023. - №2. - P. 152-166. (in Kaz)

С.Г. Акапова, М.С. Саркулова, Х.А. Шимшек, У.У. Аймбетова

Народное знание в традиционном казахском обществе: эпистемологический и философский анализ

Аннотация. В статье рассматривается эпистемологические и философские основания народного знания традиционного казахского общества. Народное знание интерпретируется не как совокупность повседневных практик, а как целостная познавательная и эпистемическая система, сформированная посредством родовой памяти, общественного сознания, социальных норм, традиций и языка и передававшаяся из поколения в поколение. Теоретическую основу исследования составляют научные труды и богатое наследие казахского этнографа Халела Аргынбаева. Его фундаментальные исследования, посвященные институту семьи, брачным традициям, системе родства и народному опыту в области животноводства, рассматриваются как важнейший источник исторической реконструкции традиционного мира казахов. В исследовании использованы структурно-функциональный анализ, герменевтический и сравнительно-

типологический методы. В результате анализа выделены три основных измерения народного знания: прагматическое, социально-нормативное и онтологическое. Институт «Жеті ата» рассматривается как механизм подтверждения достоверности знания, обряды и традиции – как формы познания, а шежире – как особая форма коллективной памяти. Результаты исследования показывают, что народное знание в традиционном казахском обществе представляло собой целостную эпистемическую систему, а научное наследие Халела Аргынбаева имеет важное значение для ее историко-философского осмысление.

Ключевые слова: народное знание, эпистемология, традиционное общество, Халел Аргынбаев, шежире, Жеті ата, народная медицина, казахская философия.

S. Akapova, M.S. Sarkulova, H.A. Shimshek, U. Aimbetova

Folk Knowledge in Traditional Kazakh Society: An Epistemological and Philosophical Analysis

Abstract. This article examines the epistemological and philosophical foundations of folk knowledge in traditional Kazakh society. Folk knowledge is interpreted not as a collection of everyday practices but as an integrated cognitive and epistemic system formed through clan memory, social consciousness, social norms, traditions, and language, and transmitted from generation to generation. The theoretical framework of the study is based on the scholarly works and academic legacy of the Kazakh ethnographer Khalel Argynbayev. His fundamental studies on the family institution, marriage traditions, kinship system, and traditional knowledge related to pastoralism are regarded as important sources for the historical reconstruction of the traditional Kazakh world. The research employs structural-functional analysis, hermeneutic, and comparative-typological methods. The findings identify three principal dimensions of folk knowledge: pragmatic, socio-normative, and onto-cosmological. The zheti ata institution functions as a mechanism for validating knowledge, while rituals and traditions are interpreted as forms of cognition and shezhire (genealogical traditions) as a distinctive form of collective memory. The study demonstrates that folk knowledge in traditional Kazakh society constituted an integrated epistemic system and highlights the significance of Khalel Argynbayev's scholarly legacy for its historical and philosophical interpretation.

Keywords: folk knowledge, epistemology, traditional society, Khalel Argynbayev, shezhire, zheti ata, traditional medicine, Kazakh philosophy.

Авторлардың үлесі. **Акапова С., Саркулова М.С.,** зерттеудің тұжырымдамасын әзірлеп, ғылыми әдебиеттерге талдау жүргізді, зерттеу әдіснамасын айқындады, Халел Арғынбаевтың ғылыми мұрасын философиялық тұрғыдан талдап, мақаланың бастапқы және соңғы нұсқасын дайындады; **Шимшек Х.А.** зерттеудің ғылыми тұжырымдамасын жетілдіруге ғылыми кеңес берді, мақаланы ғылыми редакциялады. **Аймбетова У.У.,** мақаланың ғылыми мазмұнын талқылауға, құрылымын жетілдіріп, соңғы нұсқасын редакциялады.

Келіп түсті 12.08.2026
Қабылданды 14.10.2026